

DOĞU BATI TARTIŞMALARINA BİR KATKI DENEMESİ GÜN BATIMINDAN ŞAFAĞA MI, ŞAFAKTAN GÜN BATIMINA MI?

Mesut HAZIR*

(Sakarya Üniversitesi, Türkiye)

Gökan ÖZKUK**

(Dumlupınar Üniversitesi, Türkiye)

GİRİŞ

Doğu-Batı tartışmaları, Türkiye'nin AB üyelik müzakereleriyle birlikte tekrar alevlendi. Bir bakıma gündemden hiç düşmeyen bu tartışmaların çok yönlü çağrışımları mevcut. Doğu-Batı birbirinin olmazsa olmazıymış gibi, yıllardır her platformda birlikte anılır. Bu hem Türkiye hem de dünya arenasında böyle.

Bu mütevazı çalışmada biz de bu kavramları kullanarak bazı sorulara cevap arayacağız. Belki de çalışmanın sonunda cevaplar değil de akla düşen yeni sorular olacak. Önce kendi kafamızdaki soruları ortaya koymakla işe başlamak doğru olacak. İşte bazı sorular:

Doğu ve Batı birbirinin varlık sebebi olan bir çeşit Yin-Yang denklemi, yani zıtların birlikteliği midir? Bunlar ezeli düşman ya da kadim dost olan iki medeniyet midir? Doğu-Batı tartışmalarının müsebbibi coğrafya mıdır, yoksa tarih mi? Biz bunlardan birini anmadan diğerinden bahsedemez miyiz? Yoksa doğuyu ve batıyı meydana getiren tarih ya da coğrafya olmayıp sadece söylem midir? Bu iki kavram üzerinde kopan fırtınalar neden Kuzey-Güney, ya da Doğu-Kuzey vs. üzerinde de kopmuyor? Tartışma konusu yapılan medeniyetler midir, ülkeler mi yoksa dinler mi?

Bu soruların sayısı artırılabilir. Ancak çalışmamızın çıkış noktasını belirlemek için bu sorular yeterli belirleyiciliğe sahip olsa gerek. Şimdi bu sorular üzerinde akıl yürütmeye başlayabiliriz.

Batı ne?

Bu soruya cevap ararken Peyami Safa'dan çokça yararlanacağız. Safa'ya göre Avrupa hem bir kıta, hem de kafadır. Avrupa kafası, Avrupa kıtasını aşarak çok uzaklara gitmiş olduğu için sade bir coğrafya tarifi onu ifade etmeye

* Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji ABD, Doktora Öğrencisi.

** DPU Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü Araştırma Görevlisi

elverişli değildir. Batı medeniyetinin en büyük laboratuvarı bu kıta olduğu için onun mahsulleri üstünden Avrupa markasını silmeye de imkan yoktur.

Maddi ve manevi kuvvetlerin mübadelesinden, ırkların ve milletlerin işbirliğinden, dinlerin, sistemlerin, menfaatlerin rekabetinden doğan Avrupa, gayet sınırlı bir toprak üstünde bütün fikirlerin, inançların, keşiflerin yığıldığı bir çarşıdır. Bir yanda Amerika'nın yeni toprakları, Afrika ve okyanuslar, Uzakdoğu'nun eski imparatorlukları oraya hammaddelerini yollarken, öte yandan ihtiyar Asya'nın bilgileri, felsefeleri, dinleri de uyanık Avrupa kafasını beslemeye gelmiştir. Ve Avrupa denilen o kudretli makine, Doğunun kendisine yolladığı maddi veya manevi ham maddeleri işleyerek ondan yepyeni maddeler, fikirler, buluşlar çıkarmıştır.

Avrupalı, Avrupa kıtası üzerinde yaşayan adam demek değildir. Bütün tarih boyunca Avrupa kafasını şu üç büyük etki meydana getirmiştir: Yunan, Roma ve Hıristiyanlık. Bu üç etkiyi yaşamamış olanlar Avrupalı olamayacakları gibi, bu üç etkiden doğma kafaya sahip olan insanlar da hangi kıta üstünde yaşarlarsa yaşasınlar Avrupalı sayılırlar.

Biz de çalışma boyunca Avrupa ile Batı'yı eş anlamlı olarak kullanacağız. Peyami Safa'dan özetle bu üç etkiyi şöyle anlatabiliriz:

Yunan: Batı'nın Yunan'a borçlu olduğu şey, onu insanlığın öte tarafından en çok ayıran şeydir: Zeka disiplini. Öyle bir düşünce metodudur ki, önceleri insanlığa ait olduğundan şüphe edilen her kıymeti insana, tam insana mâl etmiştir. Bu metod sayesinde insan, varlığının her parçasını, mümkün olduğu kadar sağlam ve mümkün olduğu kadar aydınlık bir ahenk içinde korumaya ve tekemmül ettirmeye mecburdur. İşte bu disiplinden ilim doğmuştur. Yani Avrupa kafasının en şahsi, en karakteristik özelliği...

Roma: Yunan düşüncesinin kurduğu zeka disiplininden sonra, Avrupa medeniyeti, Roma geleneğiyle hukuki disipline sahip olmuştur. Roma sabit bir teşkilat kudretinin ebedi örneğidir. Nerede ki Roma imparatorluğu hüküm sürmüştü ve etkisini hissettirmişse, nerede ki teşkilatı, kurumları ve kanunları alınmış ya da taklit edilmişse orada Avrupa ruhundan bir parça vardır. Fakat Avrupa medeniyetinin Roma'dan aldığı hukuk prensipleri özellikle Rönesans'tan sonra inkişaf etmiştir.

Hıristiyanlık: Roma, düşmanlarına site esasını kabul ettirmiş olduğu gibi Hıristiyanlık da, içine girdiği kavimlere vaftiz yoluyla yeni bir insan haysiyeti getiriyordu. İşte artık ilk bütünlüğünü yakalamış bir Batılı: Müşterek bir hukuk, müşterek bir tanrı, müşterek bir düşünce tarzı.

Batılının zekasını, dış ve iç ahlakını disiplin altına alan bu üç etki, yaratacağı medeniyetin temellerini atabilmesi için zaruri kıymet sistemini hatırlamıştır. Peki Doğuyu Doğu yapan şey nedir? Şimdi de bu sorunun cevabını arayalım.

Doğu ne?

Batı gibi Doğu kavramı da bir coğrafya tarifi içine sığmaz ve makân kalıplarından taşar. Asya kıtasından doğan ve onun sınırlarını aşarak Afrika'nın kuzeyini boydan boya kaplayan Doğu da her şeyden önce Asya'ya ait kültürleri, hassasiyetleri ve yaşama tarzlarını özetleyen bir kavramdır. Fakat Asya, Avrupa'nın din ve kültür bütünlüğünden uzaktır. Doğu temel olarak İslam, Budizm, Brehmenlik, Mecusilik gibi din ve medeniyetleri çağrıştırır. Bizim çalışmamızda Doğu derken kastedeceğimiz ise İslam kültür ve medeniyeti olacaktır.

Yunanlılardan beri Batıda her şeyin bireyle ilişkisi vardır, oysa Doğuda birey kıymet ifade etmez. Doğu, derin, esrarlı ve düşüncelidir. Naziktir, vakti çoktur ve sessizlikten hoşlanır. İnce bir sezise sahiptir. Doğu filozof olmaktan çok, dindardır. Doğu için bilmek, inanmaktır. Tenkit ve şüphecilik yoktur. Ancak burada bir parantez açmak gerekiyor. Bu özellikler İslam medeniyeti kadar, Budizm'i, Brehmenliği de anlatıyor.

İslam medeniyeti hem düşünüp hem inanan, hem sorgulayıp hem cevap veren, açıklayıp izah edendir. Hatta Batıyı Batıya tekrar sunan medeniyettir. Özellikle Yunan düşüncesi eğer İslam medeniyeti olmasa modern Avrupa'ya ulaşmayacaktı. Ancak İslam düşüncesi zamanla iki zıt yöne doğru çatallaşmış, akılcı kolu Batıyı, İlahiyatçı yanı ise Doğuyu etkilemiştir.¹

Tarihi ve Coğrafi Bir Kavram Olarak Doğu-Batı

Doğu ve batı yön ve coğrafya olarak hep varolmuştur. Ancak uygarlıkların coğrafyayı şekillendirmeye başladıkça, dünya üzerinde umranlar meydana getirdikçe hem kendilik bilincine ulaşmaya başladığını hem de ötekini adlandırma ihtiyacı duyduğunu görüyoruz. “Doğu-Batı coğrafyasının ilk uygarlığı, Mezopotamya'da ve Mısır'da birbirinden bağımsız iki odakta doğmuştur.”² Bu uygarlıkların ikisi de bu günkü sınıflamayla doğuludur. Batı uygarlığının ise ilk olarak Ege Havzasında doğduğu söylenebilir ve yıl M.Ö. 1300'dür. Ancak burada dikkat çekmemiz gereken önemli bir nokta var. O yıllarda henüz uygarlıklardan değil, uygarlıktan söz ediyoruz.³ Yani barbar ve vahşi olmayan, ilkel olmayan, şehirleşmiş olan, alet yapan, dünyayı dönüştürebilen insandan... Henüz uygarlık, insanları diğer canlılardan ayırırken kullandığımız, insanın aklını kullanarak geliştiğini düşündüğümüz şey. Şehirler kurmaya başlayan uygar insan, karşılaşmaya başladıkça ben ve öteki bilincini

¹ Ayrıntılı bir Doğu-Batı karşılaştırması için bkz., Peyami Safa, **Türk İnkılabına Bakışlar**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1999, ss.111-180

² Mehmet Ali Kılıçbay, “Fakir Akrahanın Talihi”, **Doğu Batı**, S.2, Ankara, 1998, s.50

³ Bu ayrım için bkz., Fernand Braudel, **Uygarlıkların Grameri**, İmge Kitabevi, Ankara, 2001, ss.34-35

geliştirdi. Bu karşılaşmalar tabiki çok önceleri de olmuştur fakat konumuza bakan yönüyle, Perslerle Yunanlıların karşılaşması ve Yunanlıların zaferiyle biten savaş, belki de Doğu ve Batının kendini ve ötekini tanımladığı ilk savaş olup gerilimin başlangıcını oluşturuyor.⁴

O günden bu güne kadar Orta Doğu-Anadolu-Balkanlar'dan oluşan tek bir havza aslında hem Doğu'yu hem de Batı'yı barındırmıştır. Yani coğrafya tek bir coğrafyadır. Tarihi seyir içinde Mısır, Yunan, Roma, Selçuklu, Osmanlı ve bu günkü Batı hep aynı havzayı yurt edinmiş, hep aynı coğrafyanın çocuğu olmuştur. Yine Braudel'in tabiriyle "uygarlıklar mekanlar"⁵ idiyse, aynı mekanı paylaştığını söyleyebileceğimiz farklı iki uygarlık mı var? Bütün uygarlıklardan sadece ikisi coğrafi adlarının yanı sıra bir de yön işareti taşımaktadır.⁶ Aynı tarih ve coğrafyayı paylaşmış milletlerin kurduğu iki farklı uygarlık var ise (ki vardır), o zaman farklılığın kaynağı nedir? Bu farklılığın din odaklı olup olmadığına bakalım.

Hıristiyan Batı, Müslüman Doğu ya da Gün Batımından Şafağa

Doğu-Batı arasındaki en büyük gerilimin din alanında yaşandığı söylenebilir. Hıristiyanlığın gelişi, tarihte bir kopuş meydana getirmemiş olup, aynı uygarlığın tashih edilerek yaşanmaya devam edilmesidir. Batı uygarlığı yaşamına Eski Ahit ile Yeni Ahit'i birlikte okuyarak devam ederken, birdenbire ikisini birden reddeden, yeni bir inanç programı getiren İslam tarih sahnesine çıkmıştır.

Dünyanın en eski uygarlıklarından ve halklar kavşağından biri olan yakın doğuyu çok kısa bir sürede ele geçiren İslam, tüm dünyayı şok ederek ortaya çıkınca, önce batıda müthiş bir refleks oluşmuştur. Bu muazzam uygarlık dini, "jeopolitiğin, kentsel biçimlerin, kurumların, alışkanlıkların, ritüellerin, eski inanma ve yaşama biçimlerinin kökü derinlerde olan emirlerini kendi hesabına geçirince"⁷ Batı tüm mirasını yitirme korkusuyla şoka girmiştir. Çünkü İslam Hıristiyanlıkta (asıl hüviyetini yitirmiş olanı) bulunan birçok şeyi değiştirmekle kalmıyor, Bir yandan da Museviliğe ve Hıristiyanlığa, İbrahim'in mirasına bağlanıyor, Batıyı Batının kendisinden daha iyi tanıdığını gösteren açıklamalar getiriyordu. Batının gün batımı olan bu dönem, Doğu'da bir şafak sökümüydü.

Aslında akılcı ve eleştirel düşüncenin mabedi olan Yunan uygarlığına sahip bulunan batı, bu mirastan nasiplenemeyip kendi mezhep kavgaları ve statik din yorumlarıyla meşgul olduğu bu ortaçağ karanlığında İslam'ın gelişine hazırlıksız yakalanmıştır.

⁴ Mustafa Armağan, "Hayali Doğu'dan Hayali Batı'ya", **Doğu Batı**, S.2, Ankara, 1998, s. 79

⁵ Braudel, **a.g.e.**, s.39

⁶ Armağan, **a.g.m.**, s.49

⁷ Braudel, **a.g.e.**, s.76

Hıristiyanlık her ne kadar vahyedilmiş bir din, habercisi de tanrının peygamberi olsa da, özgünlüğünü kaybetmiş ve bu yüzden de habercisi son peygamber Muhammed olan ve vahyedilmiş kusursuz bir din olan İslam tarafından geçersizliği ilan edilmiştir.⁸ diyen İslamiyet, Hıristiyan dünyanın model olma özelliğini reddetmiştir. O dönemde Hıristiyan batı, hem kendi dinini aslından uzaklaştırmış, hem de statikleştirdiği, ritüellere hapsettiği, ruhbanlığa boğduğu bu dinin yerine başka bir pratik model koyamamıştır.

İslamiyet dini alanda kendi paradigmasını kurarken Müslümanlar da bilimsel alanda çalışmalara başlamıştı bile. 830 yılında İslam dünyası, inşa etmekte olduğu binaya Yunan düşünce harcını da katmakla meşguldür. “Bağdat’ta kurulan Beyt-ül Hikmet, bilimler akademisi, yirmi yıl içinde Aristo’nun, Eflatun’un, Öklid’in, Hipokrat’ın ve diğerlerinin hemen hemen bütün eserlerini Arapça’ya çevirmiştir.”⁹

Bu ivmeyi kazanan İslam dünyası, artık Farabi’yi, İbn-i Rüşd’ü, Razi’yi, İbn-i Sina’yı ve daha nicelerini dünyanın gündemine sunmaktadır. Bilim dünyasına bu isimleri sunan İslam Medeniyeti, Askeri alanda da hızla ilerleyerek Orta Doğu, Anadolu, Kuzey Afrika gibi bir çok bölgeye yayılınca, hele bir de sahneye kılıcı ile Osmanlı çıkınca Batı için artık farklılık ve ötekilik kaçınılmaz oldu. “Kilise mensupları, uğradıkları mağlubiyetlerin dinlerini iyi yaşamamalarının, ahlaki bozulmanın bir karşılığı olduğunu, şeytanın askerleri olan Müslümanların ilahi irade tarafından kendilerine musallat edildiğini söyler oldular.”¹⁰

Oluşan bu fiili durum şöyle izah edilebilir: Doğu-Batı ayrımı, İslamiyet ile birlikte ve fakat Batılı Hıristiyanlar tarafından yapılmıştır. Bu ayrımın batı zihniyetinde tam olarak ortaya çıkması ise zaman almış ve “16. Yüzyıldan itibaren söz edilir olmuştur.”¹¹ Doğu-Batı ilişkisi, bir Hıristiyan-Müslüman ilişkisi olarak 6. Yüzyıldan 16. Yüzyıla kadar batılıların ötekileştirme çabaları içinde sürmüştür.

Ters Dönen Madalyon ya da Şafaktan Gün Batımına

Doğunun şafağı bin yıl içinde artık yerini gün batımına bırakmaya başladı. Daha önce Hıristiyan dünyanın yaşadığı statikleşmeyi şimdi İslam dünyası yaşıyordu. Batı ise bir yandan matbaayı keşfediyor, barutu üretiyor, buharlı makineyi icat ediyordu. Bunların yanında 1539 da Paris’te ilk Arapça kürsüsü kuruluyor, 1680’de Avusturya’da büyük Türk lügati yayınlanıyor, 1697’de ise

⁸ Yasin Ceylan, “Yirminci Yüzyılın Son Çeyreğinde Müslümanların Hıristiyan Dünyası Karşısındaki Tavrıları, **Doğu Batı**, S.2, Ankara, 1998, s.889

⁹ Alev Alatlı, “Doğu-Batı, İçi Boş Bir Tasnif, **Doğu Batı**, S.2, Ankara, 1998, s.86

¹⁰ Mehmet Özdemir, Avrupa’da Dünden Bugüne Müslüman İmajı, **İslami Araştırmalar**, C.13, Ankara, 2000, s.174

¹¹ Armağan, **a.g.m.**, s.79

ilk İslam Ansiklopedisi tamamlanıyordu.¹² İbn Sina daha 13. Asırda Latinceye çevrilmiş, Fransızlar adını Avicenne diye telaffuz edilir olmuştu.¹³ Artık güneş Doğu'dan Batı'ya kayıyordu.

Batı kendi sıçrayışını 17. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaşadığı aydınlanma ile açıklamaktadır. Avrupa için aydınlanma , “aklı insan yaşamındaki mutlak yol gösterici yapma, insan zihniyle bireyin bilincini, bilginin ışığıyla aydınlatma yönündeki çabalarıyla seçkinleşen kültürel dönem, bilimsel keşif ve felsefi eleştiri çağıdır.”¹⁴ Bu tanımla artık Batı, bu günkü algılanış biçimine doğru kaymaktadır. Çünkü günümüzde Doğu-Batı gerilimi artık din kaynaklı değildir ve artık Doğu için de “Batı'nın tarihsel anlamı, aydınlanmadır.”¹⁵

Batı bu aydınlanmayı bedelini ödeyerek yaşamıştır denilebilir. Her tarihi dönemi yeni bir sekmeye aşarken Batı, sınıf çatışmaları, kanlı kavgalar ve toplumsal karışıklıklar yaşamıştır. Avrupa zihniyetinin tarihi sadece 18. Yüzyıl aydınlanmasıyla açıklanamaz.”Avrupa'nın zihin tarihi, kendi karşıtı üreten süreçlerin tarihidir.”¹⁶ Batı kendi uygarlığını oluştururken birçok aşamadan geçmiştir. Bunlardan başlıcaları, “feodalite, Rönesans ve Aydınlanma gibi esas duraklardır.”¹⁷

Batı'nın aydınlanma dönemi ayrı bir çalışma konusu olabilir. Ancak bu çalışmada bizim yapmaya çalıştığımız Doğu ve Batı'yı birlikte okumak olduğundan, bu düalist bakış açısının nasıl oluştuğunun, problemin söylem boyutunun, simgeler ve semboller dünyasının irdelenmesi yararlı olacaktır.

Batı'nın Doğusu, Doğu'nun Batısı ya da Birbirinin Aynasında Varolan Öteki

Batı'nın Gözüyle Doğu: Batı, İslam'ın gelişine hazırlıksız yakalanmış, “öteki”ni doğru okuyamamıştı ve beklemediği, küçümsediği Doğu'ya (veya Doğu'yu temsil eden İslam uygarlığına) yenik düşmüştü. Ne ilginçtir ki aynı hatayı daha sonra Doğu yaptı ve Batı'nın dönüşünü doğru algılayamadı. Bu sefer Doğu karşısındakini küçük görme hastalığıyla malûldü ve o da tarih sahnesindeki yerini Batı'ya bıraktı. Bu paradoksal çevrimi doğru okuyan Batı artık yoğurdunu üfleyerek yemeye başladı ve hem kendini, hem de ötekini kendi ölçüleriyle tanımlama yolunu seçti.

¹² Mehmed Niyazi, **Medeniyetimizin Analizi ve Geleceği**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2000, ss.77-79

¹³ Bu konuda geniş bilgi için bkz., Ahmet Gürkan, **İslam Kültürünün Garbı Medenileştirmesi**, Nur Yayınları, İstanbul, tarihsiz

¹⁴ Ahmet Cevizci, **Felsefe Sözlüğü**, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2000, s.99

¹⁵ Hilmi Yavuz, **Batılılaşma Değil, Oryantalistleşme, Doğu Batı**, S.2, Ankara, 1998, s.100

¹⁶ **a.g.m.**, s.101

¹⁷ Kılıçbay, **a.g.m.**, s.53

Artık modern zamanlarda bizim Batı ve Doğu adına okuduğumuz, duyduğumuz, kullandığımız bir çok kavram, söylem ve tanım Batı tarafından üretilmektedir. Artık bu kavramlar, coğrafi ya da tarihi bir ayrılıktan ziyade kimlik, söylem ve zihniyet ayrılığının göstergeleridir. “Doğu-Batı ikilemi de kaçınılmaz olarak bir ad verme işlemi olup, yaşanan farklılığın bir tanıma oturtulmasıdır.”¹⁸ Bu adımı ilk olarak batı atmış ve kendini ve ötekini tanımlama ameliyesine girişmiştir. “Doğunun kendisiyle meşgul içe dönük yapısından farklı olarak, Batı kendisine benzemeyene merak duymuş ve ötekini hiyerarşik bir skalaya oturtma kaygusuna düşmeden farklılıkların varlığını psikolojik açıdan hazmetmiştir.”¹⁹ Bu tanımlama girişimi kendi paradigmasını da geliştirmiş ve coğrafi anlam ifade etmeyen tanım, bir çeşit matrisyel uygarlığın Batı’ında bulunan öznenin, kendini doğunun kireçlenme noktalarından arındırabildiği ölçüde oluşmuştur. Batı ayrı bir uygarlık olmak için Doğu’yu da kapsayan matrisi tashihten geçirmiştir.²⁰

Batı bir yandan kendini tanımlarken öte yandan Doğu’yu hem tanıma hem de tanımlama çabasına girişmiştir ki, Said her ne kadar “Doğu’nun özde bir fikir yahut icat olup, gerçekliği olmadığı sonucuna varmak yanlış olacaktır”²¹ dese de Batı’nın aynasında doğu bir icat, bir imge ve tasarıma dönüşmüştür. Bunun adı Oryantalizm olup, “karşılıklı etkileşim içinde yaşayan medeniyetler arası ilişkilerin sömürgeci pratikler sonucunda Doğu-Batı ekseninde hareket eden bir dünya anlayışı temelinde yeniden kurulma tarihinin öyküsüdür.”²² Doğu kendi öz varlığıyla incelenmeyip Batı’nın geliştirdiği sanal tanımlamalarla anlatılmaktadır. Başka bir ifadeyle, “Batı tarihi bir kez yeniliğin merkezi, böylece modernliğin referansı haline geldikten sonra, Batı-dışı deneyimler solgunlaşmış ve dünya tarihinin inşa edicileri olmak açısından güçlerini kaybetmişlerdir.”²³

“Artık Batı yalnızca Avrupa değil, Avrupa da Batı değil. Japonya, Amerika ve Kanada batıya dahil iken, Doğu Avrupa ve Latin Avrupa ülkeleri batılı olmaya çalışan batı dışı mekanları simgelemektedir.”²⁴ Bu sınıflama da göstermektedir ki artık Doğu-Batı tartışması tarihsel bir gerçeklik olmasının ötesinde bir kimlik, algılama ve söylem biçimidir. Özellikle batı tarafından geliştirilmiş bir söylem. Batı dışı toplumlar Batı’ya benzerlikleri ve farklılıkları ölçüsünde tarih ve siyaset sahnesine çıkabilmekte, fakat bu bir karşılaştırma olmasının ötesinde bir yargı içermektedir. Ardından da az gelişmişlik,

¹⁸ Etyen Mahçupyan, “Doğu ve Batı: Bir Zihniyet Gerilimi”, **Doğu Batı**, S.2, Ankara, 1988, s. 40

¹⁹ **a.g.m.**, s.43

²⁰ Kılıçbay, **a.g.m.**, s.53

²¹ Edward Said, **Oryantalizm**, Pınar Yayınları, İstanbul, 1999, s.18

²² H. Bülent Kahraman, E. Fuat Keyman, “Kemalizm, Oryantalizm ve Modernite”, **Doğu Batı**, S.2, Ankara, 1988, s.65

²³ Nilüfer Göle, Batı-Dışı Modernlik Üzerine Bir İlk Desen, **Doğu Batı**, S.2, Ankara, 1988, s.58

²⁴ Kahraman, Keyman, **a.g.m.**, s.68

gelişmemişlik, ilkelik veya barbarlık gibi kavramlar bu toplumlar için kullanılarak tam bir aşağılık duygusu oluşturularak son bir aşamaya geçilmektedir. Aydınlığı bu az gelişmiş toplumlara götürmek.

Bu büyümlü iddia, aslında Batı'nın kendi dışındaki toplumlarla kurmuş olduğu bir egemenlik ilişkisidir. Egemenliğini pekiştirmek isteyen batı belli köprü başlarını tutmaya başlamıştır. Kuzey Amerika, Avustralya, Güney Afrika'ya medeniyet götüren Batı, kendi sorunlarından yola çıkarak ürettiği kavramları kullanarak bu toplumların sorunları olduğunu iddia edip, sözde çözüm götürmektedir.

Kendi uygarlığıyla hiçbir ilgisi bulunmayan çözümlere adapte olmaya çalışan nesnelere (toplumlar), tam bir kafa karışıklığıyla kendini pasif hissederek tüm yaratıcı gücünden de yoksun kalmışlardır.²⁵

Kısacası Batı'nın gözüyle Doğu, az gelişmişliğin, barbarlık ve ilkeliliğin merkezi olup, ya izole edilmeli ya da hızla batılılaştırılmalıdır. Bu günkü haliyle Doğu hastalık, pislik ve yoksulluktur. Mümkün olduğunca gözlerden uzak, kendi halinde yaşamalı, Batı ile iç içe girmeden hammadde sağlamalı, ucuz turizmi, petrolü ve tüm enerji kaynaklarıyla batılı efendilerine hizmet etmelidir. Yer yer buna karşı çıkacak birey ya da devletler olursa, oralara acilen "demokrasi" götürülerek hadleri bildirilmelidir.

Doğu'nun Gözüyle Batı: Batı'nın Doğu'yu okumadaki titizliği Doğu'da yer edinmemiştir. Oğuz Adanır'ın dediği gibi, "Oryantalizm'e Oksidentalizm'le karşılık verilmelidir. Çünkü Avrupalılar kendilerini hâlâ dünyanın baş efendileri görmektedirler."²⁶ Ancak Doğu'da hâlâ böyle bir okuma biçimi gelişmemiştir. Doğu, bu günkü Batı'yı kuran tarihi kodları anlamaktan maalesef uzaktır. Hangi Batı ile ne kadar ve neden muhatap olunacağına karar vermek için Avrupalı'ları (batı kastediliyor) derinlemesine tanımakla yükümlüyüz.

Yer yer Doğu'da da oksidentalist bakış açıları görülmektedir, ancak bu köklü bir bilimsel gelenek ya da uygarlık projesi olarak değil, cılız siyasi refleksler olarak ortaya çıkmaktadır. Bunlar genelde anti-kapitalist, sömürgecilik karşıtı hareketler şeklinde baş gösterirken, sol literatür ile ondan ödünç aldığı kavramları kullanan İslamcı kesim bu görevi üstlenmekle birlikte cılız bir tepkiden öteye gidememektedir. Bunu yapanlar, Batı'nın karşısına İslam'ı koyarken yine Batı'nın ürettiği kavramları kullanmakta, hayali Batıyı böyle eleştirmektedirler.²⁷

Batı incelemelerinin ya da eleştirisinin yapılamadığı Doğu'da, Batı bir de modernliğin karşılığı, ilerlemenin tek yönü olarak algılandığı için, Doğu aydınında ve bireyinde objektif bir Batı gözleminden söz edilemez. Özellikle Türkiye'de batılılaşma belli dönemlerde bir ideoloji olarak algılanmış,

²⁵ Baykan Sezer, "Doğu Batı Ayırımı", **Doğu Batı**, S.2, Ankara, 1998, s.34-36

²⁶ Oğuz Adanır, Occidentalisme!, **Doğu Batı**, S.14, Ankara, 2001, s.98

²⁷ Armağan, **a.g.m.**, s.84

modernleşme de onun aksiyon boyutu sayılmıştır.²⁸ “Bu da zihinsel kurumsaldan önce geldiğini göstermekte”²⁹, Batı ve Batıcılığın Doğu için bir sembol ve ideal olarak var olduğunu göstermektedir.

Kısaca denilebilir ki, her iki taraf “öteki” fikrini ve tanımlamasını kendi oluşturmakta, olanın değil olması gerekenin problematiği ile uğraşarak zaman kaybetmektedir. Oysa, “eğer iki ayrı öze sahip iki farklı dünya tasarlanmışsa ve biri diğerine üstün olarak tanımlanmışsa bu imgelerin net, özcu ve indirgeyici olması kaçınılmazdır.”³⁰ O zaman gerçek olan ortada yoktur ve imgeler çatışmaktadır.

Tarafların Zihinsel Paradigmalarındaki Farklılığın Temel Göstergeleri

Doğu ile Batı'nın bu günkü zihniyet yapısını oluşturan tarihi dinamikler olsun, kültürel ve medeniyete ait paradigmalardan olsun, günümüzde ne şekilde tebarüz etmektedir? Huntington'a göre, Prensler, milli devletler ve ideolojiler arasında cereyan eden bütün kavgalar, esasen Batı medeniyeti bünyesindeki mücadelelerdir. 17. Asırdan 19. Asıra kadar devam eden, hatta soğuk savaş döneminde olan da bu idi. Soğuk savaşın sona ermesiyle, milletler arası siyasetin yörüngesi değişiyor ve Batılı ve Batılı olmayan medeniyetler arasındaki etkileşim milletlerarası siyasetin odak noktası oldu.³¹

Huntington'un tezi ister Amerikan politikalarının sözcülüğünden ibaret olsun, ister özgün bir düşünce üretimi olsun, gerçek olan şu ki, farklı medeniyet havzaları vardır ve bunların bir çatışma sebebi olup olmayacağı biz insanların nasıl davranacağıyla ilgilidir. İdeolojilerin sonunun geldiğini düşünürsek,³² sembollerin ve imgelerin savaşını veren insanoğlunun yeni bir kavga sebebi bulması gerekiyordu. Bu da medeniyetlerin farklılığına vurgu ile ilan edildi.

Huntington'a göre medeniyetler birbirlerinden tarih, kültür, gelenek ve en mühimi de din yoluyla ayrılırlar. Farklı medeniyetlerin ,nsana, tanrıya, hürriyete, adalete, aileye vs. bakışı da farklıdır. Bunlar siyasi ideoloji farklılıklarından çok daha derin ve esastır. Artık sıkça karşılaşılan medeniyetler, farklılıklarının ayırdına daha çok varacaklardır ve bu çatışmalara sebep olacaktır. Bu şekilde özetleyebileceğimiz düşünce, büyük tartışmalara

²⁸ H. Bülent Kahraman, Avrupa: Türk Modernleşmesinin Xanadu'su, **Doğu Batı**, S.14, Ankara, 2001, s.9

²⁹ **a.g.m.**, s.26

³⁰ Aslı Çırakman, “Avrupa Fikrinden Avrupa Merkeziliğe”, **Doğu Batı**, S.14, Ankara, 2001, s.46

³¹ Samuel P. “Huntington, Medeniyetler Çatışması mı?”, **Medeniyetler Çatışması**, Derleyen

Murat Yılmaz, Vadi Yayınları, Ankara, 2001,s.23

³² Bu konuda kapsamlı bir tartışma için bkz, Ali Akay, “İdeoloji ya da İdeolojilerin Sonu”, **Doğu Batı**, S.28, Ankara, 2004, ss.11-25

sebeptir. Ancak Amerika bu tezden hareketle stratejilerini belirledi bile. Bu anlamda karşısına en büyük tehlike olarak İslam medeniyetini koydu bile.³³

Batı bir yandan da kendi ürettiği değerler olan ferdiyetçilik, liberalizm, anayasacılık, insan hakları, eşitlik, hürriyet, gibi kavramları diğer medeniyetlere kendi belirlediği anlamlandırma ölçüleri içinde sunmaya çalışmaktadır. Bu bir çeşit “insan hakları emperyalizmi”³⁴ olup, özellikle İslam dünyasında refleks oluşturmaktadır. “Çünkü ötekiler, milletlerarası örgütlere ve anlaşmalara imzaya davet edilir ve bu mekanizma öteki dünyayı kontrol altında tutmak, onların iç işlerine karışmak ve düzen vermek için kullanılır.”³⁵ Diğer medeniyetlere bu kavramlar hakkında fikirleri bile sorulmadığından, bu kavramların kabulü de zorlaşmaktadır.

Görüldüğü gibi zihni paradigmalarda farklılık, farklılıkların dayatılması sebebiyle sorun olmaktadır. Doğu bu anlamda içe dönük bir medeniyet olma özelliği sergilemektedir. İmparatorluklar çağında bile Osmanlı Devletinin özellikle farklı dinlerin yaşanması konusundaki tavrı, dayatmacı değildir.

Batı ile Doğu arasında bir başka farklılık ise şöyle dile getirilebilir:

“Avrupa eski dünyanın geri kalanına kıyasla nisbeten daha homojen bir insan dokusuna sahip olmasına karşın, farklılıkları birbirinden ayırmaya ve aralarında doğal bir çatışmanın varolduğuna inanmaya daha eğilimlidir. Buna karşılık Doğu, kendi heterojen insan malzemesini bir arada uyum içinde tutma alışkanlığına sahiptir.”³⁶

Bu da ulus devlet anlayışının Batı’da bir anlamda kendiliğinden gelişmesini sağlarken, Doğu’da ulus devletlerin oluşumunu dışsal ideolojik zorlamalarla mümkün kılmıştır. Bu bağlamda düşünülebilecek bir başka farklılık ise, Batı’da sınıf bilincinin, Doğu’da ise cemaat bilincinin oluşmasıdır.

Doğu ile Batı’nın din ve devlet anlayışı da farklıdır. Batı’da devlet dini kendi nüfuz alanı içinde tutmuş, dini kurumlar devletin örgütlenme biçimine benzemiş, Hıristiyanlığın gücü manevi alanda olabilmiş, Doğu’da ise devletin nüfuzu ve oluşumu dini algılamının şemsiyesi altında gelişmiştir.³⁷ Dolayısıyla Doğu 20. Yüzyıla kadar din etkisi altında bir devlet modelini, Batı ise otoriter bir devlet anlayışını taşımıştır. Batıda otoriter ve ataerkil zihniyet çatışarak feodalitenin yıkılmasına kadar giden bir süreci başlatırken, Doğu’da bu yanlış algılanmış, ataerkil zihniyet mahkum edilmiş fakat otoriter zihniyet daha da güçlenmiştir. “Batı özellikle son yüzyılda demokrasi tecrübesiyle yeni bir pencere açarken otoriter ve ataerkil zihniyeti iyice öldürürken Doğu maalesef

³³ Huntingtin, a.g.m., s.32

³⁴ a.g.m., s.40

³⁵ Halil İnalcık, “Medeniyetler Çatışması ve Türkiye”, **Doğu Batı**, S.2, Ankara, 1998, s.25

³⁶ Mahçupyan, a.g.m., s.40

³⁷ a.g.m., s.44

tutukluğunu ve kapalılığını devam ettirmektedir.”³⁸ Batı'nın feodaliteden Rönesans'a, oradan da Aydınlanma'ya geçişindeki zihniyet dönümlerini Kılıçbay çok güzel özetliyor:

“Batı, feodalitenin olanaksız hale geldiği yaşam ve ölüm süreci esnasında tekrar antik devlete dönmeyerek, ulus devleti oluşturmak zorunda kalmıştır ve imtiyaza dayalı antik ekonomi yerine, hakka dayalı modern ekonomiye geçmiştir. İkinci durak olan Rönesans, öz olarak bireyin ortaya çıkması, bunun din alanındaki karşılığı ise Reformasyon olup, dinin dünyadan çekilerek dünyanın dünyevi güçlere bırakılmasıdır ki, bu Doğu geleneklerinin iyice dışındadır. Aydınlanma ise üçüncü durak olup, bilim, akıl gibi insani erdemlerin ilahi erdemlerle yarışabilmesi kabulüne dayanır. Bu da Doğu kabullerinin dışındadır.”³⁹

Batı'nın aşama aşama gerçekleştirdiği ve yüzyıllara yaydığı bu değişim Doğu'da son dönemde ve topyekün yaşanmaya çalışılmış, bu da eski ile yeninin aynı anda ve ahenksiz biçimde yaşanmasına sebep olmuştur. Doğu bu yüzden tam bir kafa karışıklığıdır artık. Doğu, “değişimin belirli bir yönünün bulunmadığı, değişik zaman ve hızların koştuğu bir mekan... Eski ve yeninin kolaylıkla birbirinin çağdaşı olduğu, sürekliliklerle süreksizliklerin yan yana varolabildiği bir mekan...”⁴⁰

Aslında Batı yaşadığı her evreyi içselleştirirken, eklektik bir yapı izlemiş, bir çeşit “geleneksel modernlik” oluşturmuş ve bunu homojen bir yapıya dönüştürmüştür. Doğu ise tarihsel ve toplumsal aşamaları kendi tecrübesiyle yaşama şansı yakalayamamış, heterojen bir toplum oluşmuş, bir başka tabirle “yamalı toplum”a dönüşmüştür. “Batı'da skolastiklerden Descartes'e, Hume'a, Kant'a, Hegel'e, Husserl'e uzanan felsefi gelenekte bir devamlılık vardır.”⁴¹ Oysa Doğu, Gazali'den İbn Rüşd'e, Mevlana'ya, kadar belli bir geleneği izlemiş, oradan Batı düşünce sistemiyle ani bir karşılaşma yaşarken bu iki farklı zihniyetin bir sentezini yapamamıştır.

“Bunu yapabilmek için öncelikle, gerçek İslami değerlerinin açık kavramsallaştırmalarına ulaşmalı, ikinci olarak ise batı kültürünün temel değerlerinin birinci el bilgisine ulaşmalıdır. Ancak birinci güçlüğü üstesinden gelirken bütünüyle analiz edilip düzenlenmemiş büyük islam külliyyatı yolunu kesecektir. İkinci sorunu aşmaya çalışırken ise batılı değerleri adil bir biçimde ele almak için önyargılarını aşamayacaktır.”⁴²

³⁸ a.g.m., s.47

³⁹ Kılıçbay, a.g.m., s.54

⁴⁰ Ackbar Abbas'dan aktaran, Nilüfer Göle, a.g.m., s.62

⁴¹ Armağan, a.g.m., s.83

⁴² Ceylan, a.g.m., s.92

Sonuç

Farklılıklar ve bu farklılıklardan doğan yaşayış, algılayış ve yorumlama tarzları üzerine daha çok şey söylenebilir. Ancak çalışmamızın sonunda özellikle belirtmemiz gereken şey, tek tip insanlık düşüncesinde ısrar edildiği müddetçe bu dünyada yaşamanın zorlaşacağıdır. Guenon'un dediği gibi, "hiçbir medeniyet diğerinden her bakımdan üstün olamaz, çünkü insanoğlunun her alanda, aynı anda ve aynı şekilde faaliyet göstermesine imkan yoktur".⁴³ Ayrıca bir medeniyetin en çok değer verdiği şey, diğerini hiç ilgilendirmiyor olabilir. İlgilendirdiği zaman ise, gerekli alışveriş zaten olacaktır. Çünkü yalıtılmış bir medeniyet yoktur. Karşılıklı bağımlılıktan, küreselleşmeden, çokkültürlülüğten bolca söz edilen günümüz dünyasında, sadece Doğu-Batı tartışması yeterli olmayıp, tüm uygarlıkların yeniden tanımlanması gerekli olabilir. Belki farklılıkların tespiti de yeni birlikliklerin zeminini oluşturabilsin diye yapılacaktır.

KAYNAKÇA

1. ADANIR Oğuz, Occidentalisme!, **Doğu Batı**, S.14, Ankara, 2001
2. AKAY Ali, "İdeoloji ya da İdeolojilerin Sonu", **Doğu Batı**, S.28, Ankara, 2004
3. ALATLI Alev, "Doğu-Batı, İçi Boş Bir Tasnif", **Doğu Batı**, S.2, Ankara, 1998
4. ARMAĞAN Mustafa, "Hayali Doğu'dan Hayali Batı'ya", **Doğu Batı**, S.2, Ankara, 1998
5. BRAUDEL Fernand, **Uygarlıkların Grameri**, İmge Kitabevi, Ankara, 2001
6. CEYLAN Yasin, "Yirminci Yüzyılın Son Çeyreğinde Müslümanların Hıristiyan Dünyası Karşısındaki Tavrı", **Doğu Batı**, S.2, Ankara, 1998
7. CEVİZCİ Ahmet, **Felsefe Sözlüğü**, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2000
8. ÇIRAKMAN Aslı, "Avrupa Fikrinden Avrupa Merkeziliğe", **Doğu Batı**, S.14, Ankara, 2001
9. GÖLE Nilüfer, Batı-Dışı Modernlik Üzerine Bir İlk Desen, **Doğu Batı**, S.2, Ankara, 1988
10. GUENON Rene, **Doğu ve Batı**, Çev. Fahrettin Arslan, Ağaç Yayıncılık, İstanbul, 1991
11. GÜRKAN Ahmet, **İslam Kültürünün Garbı Medenileştirmesi**, Nur Yayınları, İstanbul, tarihsiz
12. HUNGTINTON Samuel P. "Medeniyetler Çatışması mı?", **Medeniyetler Çatışması**, Derleyen Murat Yılmaz, Vadi Yayınları, Ankara, 2001
13. İNALCIK Halil, "Medeniyetler Çatışması ve Türkiye", **Doğu Batı**, S.2, Ankara, 1998
14. KAHRAMAN H. Bülent, Avrupa: Türk Modernleşmesinin Xanadu'su, **Doğu Batı**, S.14, Ankara, 2001
15. KEYMAN E. Fuat, KAHRAMAN Bülent, "Kemalizm, Oryantalizm ve Modernite", **Doğu Batı**, S.2, Ankara, 1988
16. KILIÇBAY Mehmet Ali, "Fakir Akrahanın Talihi", **Doğu Batı**, S.2, Ankara, 1998
17. MAHÇUPYAN Etyen, "Doğu ve Batı: Bir Zihniyet Gerilimi", **Doğu Batı**, S.2, Ankara, 1988
18. NİYAZİ Mehmed, **Medeniyetimizin Analizi ve Geleceği**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2000

⁴³ Rene Guenon, **Doğu ve Batı**, Çev. Fahrettin Arslan, Ağaç Yayıncılık, İstanbul, 1991, s.9

19. ÖZDEMİR Mehmet, Avrupa’da Düünden Bugüne Müslüman İmajı, **İslami Araştırmalar**, C.13, Ankara, 2000
20. SAFA Peyami , **Türk İnkılabına Bakışlar**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1999
21. SAİD Edward, **Oryantalizm**, Pınar Yayınları, İstanbul, 1999
22. SEZER Baykan, “Doğu Batı Ayırımı”, **Doğu Batı**, S.2, Ankara, 1998
23. YAVUZ Hilmi, Batılılaşma Değil, Oryantalistleşme, **Doğu Batı**, S.2, Ankara, 1998

Summary

AN ATTEMPT FOR ADDITION TO THE DISCUSSIONS OF EAST AND WEST FROM DAWN TO DUSK OR FROM DUSK TO DAWN

Mesut HAZİR

(Sakarya University, Turkey)

Gokan OZKUK

(Dumlupınar University, Turkey)

East and West are mentioned together for years as if they are each other’s inevitable parts. This is true either for Turkey or for the world arena. The reason of all discussions is hidden in those questions. Are East and West each other’s basis of existence like a Ying-Yang or a combination of opposites? Are they civilizations which are life enemies or old friends? Is the cause of discussions on East and West Geography or history? Can we talk about either of them without the other one?

European doesn’t mean that someone who lives in Europe. Three big effects has shaped the European mentality: Ancient Greece (intelligence), Rome (law) and Christianity (God). A person who hasn’t been affected those three parameters can never be a European and visa versa.

Just as the concept of West so the East can’t be regarded only as a geographical concept. East originates from the continent of Asia but spreads to the North of Africa and includes Asian cultures, life styles and attitudes.

The biggest tension between the East and West is in Religious area. When Islam appeared it was dusk for West while it was dawn for the East. Within the period of Enlightenment it was dawn for the West and dusk for the East.

Key Words: East-West, Islam, Christianity, Orientalism, Occidentalism